

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆԸ

Բայց մինք յաւիտենական կեանքը յղանալով Անհայր աշխարհի մը սահմաններուն մէջ, անկէ կը սոսկայ ինչպէս միջնադարեան քրիստոնեայ մը կը սոսկար Դժոխքէն. մինչդեռ միւսը, աղաւակելով որ մահը չի կրնար մեզ զատել Աստուծոյ սէրէն, կը պահանջէ զայն իբրեւ ներշնչում մը և յոյս մը: Պոստոյականութեան մէկ ուժը սա իրողութեան մէջ է որ մշտնջենական, ինքնազդիտակից գոյութեան գաղափարը, որ յաւիտենական դարերուն մէջէն իր ետեւէն կը քաշէ ամբողջ յիշողութիւնը բոլոր նախնիքաց փորձառութեան և անկէ երբեք չի կրնար խուսափիլ, զայն երեւակայել Զանացող մարդուն կը պատճառէ այն զոր բրոֆէսէօն կոչուած Մարդկային միտքը այնչափ անկարելի կը գտնէ զգալ այն յղացումը որչափ մաթեմատիքի մէջ անկարելի կը գտնէ անհունութիւն ընել հաւասարութեան անգամ մը առանց անվաւեր ընելու արդիւնքը: Ուստի մարդի մէջ մարդկային միտքը չի կրնար զբաղիլ բացարձակ անհունութեամբ: Թէ ինչ կրնայ ըլլալ Աստուծոյ նպատակը անձնական յաւերժութեամբ, մեր ներկայ կարողութիւնէն վեր է պատկերացնել կամ հասկնալ զայն. մարդուն միտքը չի կրնար օգտակար կերպով հետազոտել, բայց այն հաւատով թէ տիեզերքը բարեկամական է, կուգայ այն հաւատքը թէ ան անվերջ յառաջդիմութիւն կ'առաջագրէ մեզի համար, և ասիկա բաւական է, առանց աւելի գիտնալու, աւելի խոր մարդկային պէտքերուն համար:

Հետեւաբար, մարդ ուրիշ ալ սկսի, գիտական հաստատութիւնէն թէ տիեզերքը բանաւոր է կամ կրօնական հաւատքէն թէ տիեզերքը բարեկամական է, ան կը յանգի անխուսափելիօրէն այն համոզման թէ մահը չի վերջացներ ամէն բան: Անմահութեան ապահովութիւնը հիմնուած է մեծ հիմքերու

վրայ: Ստեղծագործութեան բանաւորութիւնն ու բարերարութիւնը մարդուն անհասցման գէժ երաշխիք են:

Ե. — Անմահութեան հաւատքին համար ուրիշ պատճառներ, հիմնական կարեւորութեան կողմէ, չեն բաղդատուիր այն պատճառներուն հետ որոնք յիշուեցան, բայց կան առնուազն երկու յաւելուածական նկատողութիւններ որոնք մեծ չափով կը ձգտին հաստատել յաւիտենական կեանքի վրայ հաւատքը: Թէ տիեզերքը բանաւոր է և բարերար և այդպէս ստուգիւ պիտի պահէ իր բարոյական շահերը, արժէքի դատողութիւն մըն է զոր ընելով մէկ անհատ, առանց ուժ գտնելու իր նմաններէն, կըրնար անապահով զգալ ինքզինքը: Պէժհովէնի կեանքին զլխաւոր գէպքերը կրնան այնչափ յատկօրէն ստուգուիլ խուզարկուի մը կողմէ որ, ուրիշ մը իրեն համակարծիք ըլլայ կամ ոչ, ինք համոզուած կը մնայ: Բայց թէ Պէժհովէնի երաժշտութիւնը զեղեցիկ է, ծայր աստիճան դժուար պիտի ըլլար քննադատի մը համար պաշտպանել, եթէ զեղեցկազդիտական մարդին մէջ դատաստան ընելու ամենէն ձեռնհասները պնդէին թէ հատանուագները (սօնաթ) խեղճ բաներ էին:

Եթէ այս փաստին բնոյթը հետազոտելու ելլէք, պիտի գտնէք որ մարդիկ կ'աշխատին ապացուցանել թէ Ռաֆայէլի Սիսթինէ Մատոնա կոչուած նկարը փառաւոր է, ասոր վրայ դուք պիտի տեսնէք որ նրկարը ոչ նուազ կախում ունի ամենէն ձեռնհաս քննադատներու միջև կարծիքի, գատաստանի համաձայնութիւնէն: Եթէ, հետեւաբար, մարդ մը, զգալով որ տիեզերական կարգին շուրջ իր հաւատքին համար, ինքզինքը մինակ գտնէ այդպիսի գնահատութեան մը մէջ, մինչ ցեղին տեսանողները իրեն գէժ շարուած, առաջ պիտի մըղէին իրենց հակառակ դատողութիւնները, պէտք պիտի ըլլար գրեթէ անմատչելիօրէն հերոսական յամառութիւն մը կարծիքի պնդելու համար թէ ինք իրաւունք ունի: Միւս կողմէ ո՞վ կրնայ հաշուել զրաւան ազդեցութիւնը մեր հաւատքին վրայ, եթէ դատողութիւնը որուն հասած ենք ոչ միայն ընդդիմութեան չը բաղխիր, այլ ապշեցուցիչ միաձայնութեամբ ուժ կը գտնէ հեղի-

նակութեամբը այն հոգևոր տեսանողներուն որոնք ամենէն խորունկ տեսած են կեանքի նշանակութիւնը:

Հեղինակութեան այս գործածութիւնը ամենեւին անբանաւոր է: Նոյնիսկ գիտութիւնը, որուն մարդէն վտարուած է հեղինակութիւնը վարդապետականութեան իմաստով, կ'ողջունէ հեղինակութիւնը կարող և անշահադրգիւ փորձագէտներուն կարծիքներուն: Բոլոր միլիոններէն քանի մը հոգի որոնք կը հաւատան իրողութիւններուն, չափած են երբեք արեւին 92.000.000 մղոն հեռաւորութիւնը կամ իրենք իրենց համար խորացուցած են զաղանիքները գիտական տեսութիւններու, որոնք, փորձագէտի հեղինակութեամբ ընդունուած ըլլալով, կը գործածուին առօրեայ գործի մէջ: Եթէ մարդ մերթէր գործածել ոեւէ ծանօթութիւն զոր ինք անձամբ փաստած է, պիտի ապրէր ցաւազինորէն նիհար և վտիտ տիեզերքի մը մէջ: Երբ կը հաւատայ Մ. Էտիսընի հաստատ խօսքերուն ելեքտրականութեան մարդին մէջ, ընդհանրապէս պատճառն այն է որ որովհետեւ ինք ապացուցած է զանոնք, այլ որովհետեւ կը վստահի Մ. Էտիսընի ճարտարութեանն ու պատուաւորութեանը վրայ, կը գտնէ ինչ որ ինք պիտէ ելեքտրականութեան մասին ոչ թէ ժխտուած, այլ լուսաբանուած և ամբողջացած՝ մասնագէտին կարծիքներով, և կը հաստատուի իր հաւատքին մէջ շնորհիւ այն գործնական արգիւնքներուն որոնց յայտնապէս կը հասնի Մ. Էտիսըն իր ճշմարտութիւններուն հիման վրայ: Նոյնիսկ գիտութեան մէջ մարդ չը կրնար դիւրաւ չափազանցել փորձագէտին հեղինակութեան գործնական կարեւորութիւնը:

Գիտութեան մէջ հեղինակութեան այս գործածութիւնը, սակայն, աննշան է բաղդատմամբ անոր գործածութեանը մարդկային կեանքի աւելի բարձր թռիչներուն մէջ ուր արժէքի դատողութիւնները անհրաժեշտ են: Ինչպէս կ'ըսէ Պրատեիսիկ.

«Մեկ խմաստն մարդուն վճիռը
Կը գերակշռէ քոյր յիմարեւոր»:

Եթէ գիտական տեսութեան մը հաստատութեան մէջ ամբողջ Ասիան ու Ափրիկէն ոչինչ կ'արժեն, և անորակեալ մարդոց

զանգուածները զուր կը բողոքեն և կ'ուրանան, որովհետեւ մասնագէտները որոնք իրապէս կը ճանչնան տեսած են ճշմարտութիւնը և այդ մասին խօսած, ո՛րչափ աւելի գեղեցիկ երաժշտութեան, նկարչութեան և ճարտարապետութեան զնահատման մէջ բույթ աչքերով մարդիկ կը թօթուեն իրենց ուսերը առանց տպաւորուելու, և անզգայ միտքեր զուր կ'աշխատին զնահատել շնականութիւնը (Իմաստասիրական վարդապետութիւն որ կը կայանայ հաճոյքը ցուցամոլիկ կերպով արհամարհելու և պատշաճութիւնները հեգնելու մէջ): Տեսանողները փաստողներն են աշխարհի արժէքին դատաստաններուն: Ոչ միայն կրօնական ճշմարտութեան մէջ, այլ գեղեցիկութեան և բարութեան ամէն հոգեւոր ձեռնարկներու մէջ, մենք, սովորական մարդիկ, կը կանգնինք զառիթափին վրայ և կը պոռանք կատարին վրայ եղողներուն թէ իրենց աւելի լայն տեսողութեամբ մեզի մեկնելու պարտաւոր են կեանքի իրական ճշմարտութիւնը:

Մարդոց հաւատքը անմահութեան վրայ, հետեւաբար, անհունօրէն հաստատուած է հոգևոր տեսանողներուն (գուշակ) վկայութեամբ: Անոնք ջախջախիվ միաձայնութեամբ կը վկայեն իրենց հաւատքը բանաւոր աշխարհի մը մասին որ Քմեղ պիտի չթողու փռլին մէջ»։ Եթէ մենք խորհուրդ կը փնտռենք հրէա-քրիստոնէական զարգացման սահմանէն դուրս ամենէն իմացական ոգիէն, կը լսենք Սոկրատը որ կ'ըսէ Պլատոնի բերնով. «Ուրեմն կասկած չկայ որ հոգին անմահ է և անկորնչելի և ճշմարտապէս գոյութիւն պիտի ունենայ ուրիշ աշխարհի մը մէջ»։ Եթէ խորհուրդ փնտռենք այն հոգևոր Տիրոջմէն որ ամենէն աւելի կը թուի իր մէջ պարունակել զազափարականները բոլոր դարերուն, բոլոր ցեղերուն, երկու սեւերուն, բոլոր տարիքներուն, ինչպէս զուտ ճերմակ լոյսը կը ժողվէ և կը խառնէ լուսապատկերին ճեղքը և մասնակի գոյները, կը լսենք զինքը որ կ'ըսէ կատարեալ վստահութեամբ. «Իմ հօրս տանը մէջ բազում օթեաններ կան»։ Թաճախ առաջ կը քշուի այն փաստը թէ ամէն տարիքէ ամէն մարդու կողմէ բռնուած տիեզերական հաւատքը անմահու-

թեան մասին, կը զօրացնէ անմահութեան ճշմարտութեան վարկածը, թէ եթէ ֆիզիքական կեանքի նմանութիւնը ճիշդ է, տեղեկեալեան մարդկային գործողութիւն (functioning) գոյութիւն չունի առանց զայն գոյութեան կանչելու առարկայական իրողութեան, այնպէս որ առանց ուրիշ աշխարհի մը գոյութեան գրգիռին, անհասկնալի է որ բոլոր ցեղերը անոր հաւատային: Բայց այս փաստը, հիմնուած մարդկութեան ընդարձակ, մութ զանգուածներուն հաւատքին վրայ, մինչ իր տեղն ունի, համոզման զօրութեան կողմէ չը բաղդատուիր նկատողութեանը հետ այն մեծ հոգիներուն, որոնք մեր մարդկային կեանքի հասարակ մակարդակները շատ վեր բարձրացնելով, իրենց բարձրութենէն մեզի ապահոված են, ոչ նուազ վստահութեամբ, այլ միշտ աւելի զրականօրէն ինչպէս իրենք կեցան աւելի բարձր հոգեւոր աստիճանին վրայ, թէ յաւիտենական կեանքը ճշմարիտ է: Մինչև որ Գերմանիա ուրանայ թէ Քանդի նման մարդիկ իր խորատես մարգարէներն են. մինչև որ Անգլիա ընտրէ իր Ուօրտսփօթթէն, Պրաունինկէն և Թէնիսընէն աւելի փոքրագոյն հոգիներ ներկայացնելու համար իր ամենէն վեհ մ հոգեւոր թափանցողութիւնը հասկացողութեամբ. մինչև որ Ամերիկա ըսէ Էմբրօնընի, Հուիթիէի, և անոնց նմաններուն թէ անոնք մեր տեսանողները չեն. մարդիկ պէտք է խոստովանին թէ սքանչելի միաձայնութեամբ ցեղին ամենէն բարձր և ամենէն աւելի տեսանող հոգիները հաւատացած են անմահութեան: Ոչ թէ պզտիկ հոգիները, այլ «տիրաբար մեծ սահմանի մէջ» գտնուող մարդիկ ամենասուր կերպով զգացած են յաւիտենական կեանքի անհրաժեշտութիւնը, բանաւորութիւնը և ապահովուած ստուգութիւնը:

Արդ, տեսանողներուն ուղղուած այս կողը իր ամենախոր նշանակութեան մէջ չէ կոչ մը առ արտաքին հեղինակութիւն: Ինչ որ ամենէն մեծ մարդիկ սովորաբար կը զգան է այն զոր հասարակ մարդիկ կը զգան իրենց մեծագոյն պահերուն: Տեսանողներուն ուղղուած կողը կոչ մըն է պարզ մարդուն լաւագոյն ժամերուն: Բրօֆէսէօր Թինտալ, եզականօրէն ի վեր հանող նախագասութեան մը մէջ, կ'ըսէ. «Ինքնազննութեան տարիներուն զիտած եմ որ

պայծառութեան և կորովի ժամերու մէջ չէ որ այս վարդապետութիւնը (նիւթապաշտի) ինքզինքը կը պարտադրէ իմ մտքիս. որովհետեւ աւելի զօրաւոր և աւելի առողջ խորհուրդի ներկայութեանը անկաւ միշտ կը լուծուի և կ'անհետի, իբրեւ լուծում չի տուող այն խորհրդաւոր գաղտնիքին որուն մէջ կը բնակինք և որուն մէկ մասը կը կազմենք»: Այսպէս ամէն մարդ զիտակից է իր քաջայայտ բարձր պահերուն, երբ երկիրը կը բարձրանայ իր ոտքերուն տակ և ինք ժամանակուան համար կը հասնի հոգեւոր բարձր տեղ մը, ուրկէ հորիզոնները տեսանելի են և հեռապատկերները կը մնան պայծառ որոնք սովորական օրեր իր տեսութեան մէջ չեն: Յեղին մեծ հոգիներուն վճիռը մեզի համար հեղինակութիւն ունի որովհետեւ անոնք ուրիշ բան չեն ըներ եթէ ոչ կը հաստատեն մեր սեփական բարձր ժամերուն տեսիլքը: Ամենէն նշանակալից ընտրութիւնը զոր վերջապէս ամէն մարդ կ'ընէ, իր անձնական ցած և բարձր պահերուն միջև է, իբրեւ մեկնիչները կեանքի ճշմարիտ նշանակութեան: Երբ հետեւաբար մարդ կը զիմէ իր ամենաժառանգաւոր պահերէն իր լաւագոյն պահերուն, հարցում կ'ա՞յ թէ ինչ է որոշումը յաւիտենական կեանքի և բոլոր իր կցօրդութիւններուն (implication) նիւթին վրայ: Մարդ իր լաւագոյն պահերուն կը ձգտի մտածել թէ ինք մարմին է անցաւոր մտաւոր տեսքով, թէ չկան մշտնջենական գորութիւններ բացի ֆիզիքական գորութիւններէն որոնք կը շինեն արեգակնային զրութիւնները և կը կործանեն զանոնք. թէ երկիրը գերագոյն անհոգութեամբ կը ցրուէ անհատականութիւնը, իր ամենաթանկագին գանձը, և երբեք չորոշեր ներդաշնակել իր անարդարութիւններուն աններդաշնակութիւնը: Մարդ իր լաւագոյն պահերուն մարդկային կեանքի մէջ ո՞չ մէկ ներքին և յաւիտենական արժէք կը զգայ զոհողութիւն ներշնչելու հոգեւոր օրակի համար անհատին մէջ և հիմք հայթայթելու ցեղին բուռն և յուսալից ծառայութեան համար: Ամէն բանէ աւելի, մարդ իր ամենաողջամիտ, ամենաարժանաւոր պահերուն, կը յօժարի՞ մտածել թէ տիեզերքը չպահպաներ ոչ մին բարոյական շահերէն որոնք արժած են այնչափ անհաշուելի գին մը արիւնի և արցունքի և յոգնութեան: Ան կ'ուզէ՞

ընդունել իբրև իր տեսութիւնը տիեզե-
րական նշանակութեան Թօմրսօնի նկարա-
գրութիւնը աշխարհի մը մասին որ անհոգ
ձեռքով կը նետէ իր արտադրած հոգեւոր
կատարելագործութիւնները:

«Աշխարհը ջաղացքի մը պէս յառիտեան
կրոր կը դառնայ,
Ան կ'աղայ կեանք եւ մահ, եւ քարիք եւ
չարիք,
Ան ոչ նպասակ ունի, ոչ սիրտ, ոչ միտք
եւ ոչ ալ կամք:

«Մինչ Միջոցին օդը եւ ժամանակին լե-
ցուն գեղը կը հոսին
Ջաղացքը այսպէս կուտարար պիտի դառնայ
անդադրում.
Թերեւս մաշելով հասնի, քայց ո՞վ կրնայ
գիտնայ:

«Մարդ մեկ քան միայն կրնար գիտնայ երե-
կի տեսողութիւնը նուազ աղօս ըլլար.
Թե ան չի դառնար յարմարելու համար իր
փոքրիկ փնտնան ճաշակին,
Թե ան անսարքեր է իրեն.

«Աւելի ըլլալով ան գիմքը չարաչար կը
գործածէ, ինչպէս կ'ըսէ ինք:
Ան կ'աղայ գիմքը դառն կեանքի փակի մը
մեղմ տարիներ,
Յետոյ դարձնալ կ'աղայ գիմքը յառիտեան-
կան մահուան մէջ»:

(Շարունակելի)

Այդ է տիեզերքին ճշմարտութիւնը,
ինչպէս մարդու մը լաւագոյն ժամերուն
մէջ ան կող կ'ընէ անոր: Յաւատ առողջ
միտք մը հուսկ ապա պիտի բողոքէ անօ-
գուտ ստեղծագործութեան մը դէմ, որ ինչ-
պէս Բրօքլէսէօր ձէյմըս կ'ըսէ, նոյնչափ
լաւ կրնար, գլխիւսդ չըջուած շարժա-
պատկերի մը պէս, ուէ կերպով վազել, ո-
րովհետեւ ոչ մէկ իմաստ ունի եւ ոչ մէկ տեղ
ի լոյս կ'ընծայուի: Պատահական հակա-
ճառութիւնները փաստելու համար անմա-
հօթիւնը եւ ատկէ անոր անհրաժեշտ ան-
մահօթիւնը այլ ևս չեն շահագրգռեր մարդ-
կային միտքը. պարզ շարունակութիւնը հո-
գեւոր գոյացութեան մը, անմահ, որովհետեւ
էապէս անբաղադրեալ է և հետեւաբար ան-
ջընջելի, մինչ և անգամ փափաքուած չէ,
բայց ցեղին գործօն, հոգեւոր արժէքներուն
պահպանութեան բաղձանքը չի կրնար սե-
րունդէն աւելի արագ ածիլ: Մասնաւոր
փաստերու եւ ամբողջ իմաստասիրական դը-
րութիւններու մահը կը թողնու այդ խնդիրը
տակաւին կեդրոնական և տիրապետող: Ա-
հաւաստի, վերջապէս, ամբողջ հարցին դժ-
ուար կէտը, թէ ոչ մէկ մարդ այն ժամե-
րուն երբ ինք իմացականօրէն և հոգեւորա-
պէս իր լաւագոյն ժամերուն մէջ կրնայ յօ-
ժարիլ, առանց բռնաբարելու իր ամենա-
խոր բնազդները, հաւատալու աշխարհի մը
որ կը կորսնցնէ բոլոր իր շահերը, աշխարհ
մը որուն մէջ մեր կամեցած կամ յուսացած
կամ երազած բարիքներէն ոչ մին գոյու-
թիւն պիտի ունենայ: Առանց անձնական
յաւերժութեան ուէ ձեռն անխուսափելի կը
թուի տիեզերական գնացքին (բրօսէս) այդ
եւքը:

X